

zo veel meer omvattend probleem als rec/ittcodificatie gaat die de auteur bovendien in het veel bredere kader van het staatsvormingsproces en de hiërarchie der rechtsbronnen (of het primaat van de wet) wil plaatsens? Wat bedoelt de auteur eigenlijk met zijn onderwerp 'codificatie' als hij zegt dat het codificatiestreven zich 'uiteindelijk' grotendeels in de achttiende eeuw afspeelde (4)? Had raadplegen van bijvoorbeeld het boek van Vanderlinden (*Le concept de code* 1967) hier geen uitkomst kunnen bieden? Er doemen nog andere problemen op zoals de vraag naar de relatie tussen de uiteenlopende staatsstructuren en de mate van gelijkvormigheid tussen de gerealiseerde codificaties. Anders dan de auteur suggereert (3) is de Franse codificatie niet een typisch monarchale prestatie (want ze werd voorbereid onder de Republiek) en evenmin is de Nederlandse echt republikeins, want ze werd door een monarch tot standgebracht. Was het Wetboek Napoléon een 'revolutionair wetboek'? En zo is er meer.

Wat het Nederlandse hoofdstuk betreft, mag gezegd worden dat de auteur ook voor dit gedeelte van zijn boek de literatuur bekwaam heeft benut. Hij heeft zelfs een en ander toegevoegd aan onze kennis van de discussie over de wenselijkheid van uniforme wetboeken, boven hetgeen De Blécourt — waarom diens pionierstudie uit 1937 niet genoemd? — en C. J. H. Jansen al hadden gepresenteerd. Met name de radicale pamfletten uit de jaren 1795 tot 1797 geven een aardige aanvulling op het bekende beeld.

Het is verbazingwekkend dat een auteur die een proefschrift verdedigt — toch een proeve van *wetenschappelijke* verslaglegging in optima forma — zich meent te kunnen permitteren de discussie met zijn voorgangers uit de weg te gaan: 'niet het hoofddoel'(5) is een understatement. Zo'n opstelling doet geen recht aan die voorgangers en ze beneemt de argeloze lezer het zicht op wat nieuwe interpretatie en wat oude koek is.

A. H. Huussen jr.

J. Baerten, *Harde Vlaamse koppen. De boeren van Voeren. Van de Middeleeuwen tot 1962* (Sint-Genesiusrode: J. Baerten, Mezenlaan 11, B 1640, 1995, 112 blz., Bf600,-, ISBN 90 75622 015).

De Limburgse gemeente Voeren heeft jarenlang in het middelpunt van de publieke belangstelling gestaan. Het is een restant van een tussen de huidige weg Visé-Aken en de grens van de provincies Nederlands-Limburg en Luik gelegen Vlaamstalig gedeelte van het oude hertogdom Limburg en het vroegere Land van Dalhem. Gemeenten en dorpen als Bolbeek-Bombaye, Weust-Warsage, Hendrikkapel-Henri Chapelle en Aubel hoorden daar eertijds ook bij, maar zijn al geruime tijd volledig Franstalig. Sporen van vroegere Vlaamstaligheid worden daar alleen nog in de lokale dialecten aangetroffen. Alleen in de vlak onder de Nederlandse grens gelegen dorpen 's-Gravenvoeren, Moelingen, Sint-Martensvoeren, Sint-Pietersvoeren, Remersdaal en Teuven was het gebruik van de Nederlandse taal in 1962 nog zo dominant dat zij werden losgemaakt van de provincie Luik en als één exclave, bestaande uit één gemeente, bij Limburg gevoegd. Sedertdien is Voeren welgevuld met spijtoptanten, domineert er de pro-Waalse politiek en doet het gemeentebestuur er grote moeite de gemeenschap alsnog te verfransen.

De politieke, maatschappelijke en culturele problemen van Voeren hebben alom de aandacht getrokken, behalve in de historische wereld. Elk wetenschappelijk onderzoek naar de geschiedenis van Voeren ontbreekt. Baerten nam zich voor in deze leemte te voorzien, althans in kort bestek. De auteur deelde zijn boek in twee delen in. Eerst wordt betoogd dat de Voerense dorpen in agrarisch en economisch opzicht nooit deel uitmaakten van het Land van Hervé en

de Luikse industriële agglomeratie; vervolgens wordt de taalgeschiedenis van Voeren geschetst: heel de zogenaamde verfransing is terug te voeren op de taalwetgeving in België. Ongelukkigerwijze heeft de auteur er zich wel erg vlug vanaf gemaakt. Elke paragraaf geeft aanleiding tot het maken van kritische bemerkingen. Vooreerst wordt in de zeer bondige paragraaf over de economische ontwikkeling tot 1795 nergens allusie gemaakt op de proto-industrialisatie in de Basse-Meuse die, zoals Leboutte aantoonde, van Luik tot tenminste Visé reikte, dat wil zeggen minstens tot aan de grens van Voeren. Zij ging er zelfs overheen. In Eijsden, dat in Nederland ligt, had de vroege industrialisatievorm dankzij een vestiging van textielfabrikant Von Scheibler overduidelijke uitlopers. In hoeverre daarvan sporen worden aangetroffen in de Voerense huisnijverheid blijft bij Baerten onduidelijk.

Ook de aard van de agrarische samenleving wordt niet precies weergegeven. Ruwet heeft aangetoond dat de veeteelt van het Land van Herve zich in de achttiende eeuw geleidelijk uitbreidde over het hertogdom Limburg en het aangrenzende Land van Dalhem. Kort voor 1795 begonnen de landbouwers in de huidige gemeente Voeren aan de omschakeling. De akkerbouw nam er in 1787 tussen 35% en 74% van de cultuurgrond in beslag. Het percentage weiland fluctueerde tussen 12% en 50%. In de thans Nederlandse delen van de Landen van Overmaas, in het bijzonder op het plateau van Margraten, nam de akkerbouw steeds meer dan 90% van de cultuurgrond in en besloeg de oppervlakte weiland minder dan 5%. Bij het trekken van de grens tussen de departementen Nedermaas en Ourthe is in 1795 overwogen dat een eenmaal ingezet veranderingsproces niet moest worden afgebroken. Baerten meent echter dat men had moeten uitgaan van voltooide ontwikkelingen en Voeren bij het departement van de Nedermaas voegen.

Voor wat de periode 1839-1914 aangaat, ziet de auteur de gevolgen van ligging in een uithoek van België over het hoofd. Nadat de provinciegrens rijksgrens was geworden, raakten de Voerenaren afgesneden van één van hun natuurlijke afzetmarkten, daalde het inkomensniveau en al spoedig ook het aantal inwoners en werd Voeren geconfronteerd met een permanente achterstandsituatie. Als gevolg van de uitstraling van de agglomeratie Luik en een na 1945 inzettende suburbanisatie begon Voeren die in 1962 net in te lopen. Het is voorstelbaar dat een flink deel van de autochtonen niet juichte, toen aan die ontwikkeling als gevolg van een taalprobleem weer een einde kwam. Het kan niet zo zijn, zoals Baerten meent, dat de overheden Voeren de kans hadden moeten geven zichzelf te blijven.

In het tweede deel van zijn studie gaat Baerten in op het gebruik van de Nederlandse taal in Voeren. Tot 1794 baseert hij zich daarbij op de archieven van het oude hertogdom Limburg. Daar wordt inderdaad sinds 1450 in het Nederlands verslag gedaan van het wel en wee van de ten noorden van de lijn Visé-Aken gelegen dorpen. Dat bewijst evenwel niet dat geen dorp uit die regio tot 1794 verfransde. Het toont slechts aan dat de centrale administratie zeer traditioneel was ingericht.

Voor wat de negentiende en twintigste eeuw betreft, zijn de door Baerten aangehaalde cijfers duidelijk. Tot 1910 zijn Franssprekenden in de Voerstreek zeldzaam. In het interbellum went de tweetaligheid veld. Dadelijk na de Tweede Wereldoorlog neemt het aantal eentalig Franssprekenden fors toe en daalt het aantal eentalig Nederlandssprekenden aanzienlijk. In drie van de zes dorpen is sprake van een halvering. De effecten van de suburbanisatie en de sociaal-economische afhankelijkheid van de Luikse agglomeratie zijn evident aanwezig. Baerten houdt evenwel vol dat het hele proces slechts een afspiegeling was van de pro-Franse taalwetgeving in België.

De politieke omstandigheden laten allicht niet toe een genuanceerd beeld van de sociaal-economische en culturele geschiedenis van Voeren te schetsen. Toch lijkt het hoogdringend

hiernaar te streven. Een niet gering deel van de vraagstukken waarmee België kampt als het om Voeren gaat schijnt verband te houden met het isolement, waarin de Voerense dorpen sedert 150 jaar zijn geraakt. De streek heeft meer behoefte aan stimulansen dan aan betogingen en repressieve acties.

J. C. G. M.Jansen

M. Saatkamp, D. Schlüter, ed., *Van Hexen un Diivelslüden. Über Hexen, Zauberei und Aberglauben im niederländisch-deutschen Grenzraum. Over heksen, toverij en bijgeloof in de Nederlands-Duitse grensstreek* (Westmünsterland, Quellen und Studien IV; Enschede, Doetinchem, Vreden: Twente Akademie, Stichting Staring-instituut, Landeskundliches Institut Westmünsterland, 1995, 207 blz., ISBN 90 74064 04 3/90 73667 21 6/3 927851 74 4).

In 1991 verscheen Dick Schlüters *Betovering en vervolging. Over toverij in Oost-Nederland tussen de 16de en 20ste eeuw* (zie *BMGN*), 108 (1993)336). Vier jaar nadien is mede onder zijn redactie *Van Hexen un Diivelslüden* gepubliceerd, een bundeling van tien lezingen over 'heksenprocessen' en/of toverij in de Nederlands-Duitse grensstreek ter hoogte van Twente en de Achterhoek, die tijdens een symposium in september 1993 zijn gehouden. Tegenover zeven Duitse bijdragen staan slechts drie Nederlandse. De Duitse zijn in het Duits, de Nederlandse in het Nederlands gepubliceerd, met samenvattingen in de andere taal. Voorwoord en inleiding (door Marielies Saatkamp) zijn in beide talen opgenomen — de Nederlandse vertalingen bevatten veel spellings- en taalfouten. Een evenwichtiger spreiding is gerealiseerd betreffende de behandelde perioden en thema's. In de helft van de bijdragen — alle over Duitse gebieden — staan 'heksenprocessen' centraal. De rest is geheel of overwegend op de latere periode gericht. Voor zover verwante thema's voor Duitse en Nederlandse gebieden worden behandeld, namelijk 'heksenprocessen' in Westmünsterland en in de heerlijkheid Borculo of heksensagen in de Achterhoek en in Westmünsterland, is vrijwel geen poging tot onderlinge vergelijking ondernomen. De bundel opent met een weinig informatief artikel van Saatkamp over heksenvervolging in Westmünsterland vanaf eind zestiende tot halverwege de zeventiende eeuw. Het bevat geen overzicht van aantallen en soorten gevoerde processen, laat staan dat achtergrondinformatie wordt geboden. Tot tweemaal toe, in inleiding én artikel, schrijft zij foutief dat voor het Nederlandse onderzoek tot dusverre het jaar 1610 gold als jaar van de laatste terechtstelling van een heks in 'Nederland' — voor de Republiek is dat 1608 (Gorinchem), voor het huidige Nederland 1642 (Roermond). Even misleidend doet zij het voorkomen alsof het onderzoek van Harry te Wal vaart, auteur van het volgende artikel over toverij in de heerlijkheid Borculo, 1610-1800, tot herziening van dit tijdstip noodzaakt. Te Wal vaart heeft evenwel bescheidener pretenties. Hij heeft alleen Gelderland op het oog, en vervangt het jaartal 1610 (Bredevoort) door 1613 à 1615, in welke periode nog eens twee vrouwen in de toenmaals tot het bisdom Münster behorende heerlijkheid Borculo en in de onder Spaans gezag vallende stad Groenlo werden terechtgesteld. Vormt Te Walvaarts artikel als eerste overzicht van hetgeen de betreffende archieven over toverij tot 1800 bevatten een welkome aanvulling, het gaat helaas niet verder dan dat. Het veel diepgravender onderzoek dat Willem de Blécourt (1990) in Drenthe heeft verricht heeft kennelijk zijn voorbeeldwerking gemist. Dat geldt ook voor Schlüters artikel over duivelbanners in Twente en de Achterhoek tot in de twintigste eeuw.

Voorts bevat de bundel ietwat diepgravender artikelen van Erika Münster-Schroër over de vervolgingen in Jülich en Berg, van Sabine Alfiing over de persoon en de sociale 'inbedding' van de in de stad Münster wegens toverij aangeklaagde vrouwen, en van Gudrun Gersmann